

הלכה ומנהג

הרב שריה דבליצקי

בני ברק

1234567

חמישה מנהגים לעדות הספרדים למקום אמירתו של פרק במה מדליקין בליל שבת

א. לפני מזמור לדוד הבו. כן הוא בכל הסידורים הנפוצים בזמן האחרון בארץ, הנקראים תפילת ישראלים שהם בעיקר על פי נוסח הבבלי מיסודו של הבן איש חי זצ"ל. וכן כתב בספר נתיבי עם סי' ע"ר סע' א' שזהו המנהג הבבלי. וחפשי בבן איש חי, אך הוא לא מדבר מזה מאומה. ב. בין מזמור לדוד הבו ובין לכה דודי. כן הוא מנהג הספרדים הפורטוגזים בלונדון ואמסטרדם, וכמובא בכתר שם טוב גאגין ח"א עמוד ק"פ, ובהשומר אמת סימן ל"ד סע' א' כתב, דכן נהגו בארץ ישראל, ושהרב חיד"א בברית עולם דף צ"ו כתב דכ"ה מנהג הספרדים. והובאו דברי השומ"א אלה בארץ חיים סתהון סי' ע"ר, וכן כתב בליקוטי מהרי"ח (חלק השבת) שכן הוא בסידורי ספרד והרמ"ק והשל"ה, ע"כ. וכן הוא מסודר בסידורי הספרדים הישנים כתפילת החדש, ובית מנוחה, ובחוקת עולם הירושלמי שנדפס לפני כמאה שנה בהגהת הגאון המקובל מיחידי בית אל ר' נסים עיני זצ"ל, וכן הוא בסידור אהבת ציון הנפוץ בזמן האחרון, ומ"ש בנתיבי עם שם שבחוקת עולם הירושלמי נקבע מקומו בין בואי כלה למזמור שיר ליום השבת (וכמנהג השלישי לקמן) הוא טעות, דהרי סידור חוקת עולם המקורי לפני, ושם הוא כנ"ל. וכן הוא גם מנהג מרוקו.

ג. בין בואי כלה למזמור שיר ליום השבת, כן הוא בסידורי האיטלייני, וכן הוא בסידורי התימנים בין הבלדי ובין השאמי, וכפי השומר אמת הנ"ל כן הוא גם מנהג לוב. וזה עתה נדפס סידור חדש אהבת חיים בהשגחת ידידנו הנאמן הרה"ג ר' מאיר מאוזו שליט"א וגם שם קנה מקומו בין לכה דודי למזמור שיר ליום השבת, וכנראה שכ"ה גם מנהג טונס, וראיתי את ידידי הנאמן נ"י ואישר שזה מנהג טונס. ובנתיבי עם שם כתב שהוא מנהג ירושלים. והוא היפך ממ"ש השומ"א הנ"ל דמנהג ארץ ישראל כמנהג הב' ודהיינו בין מזמור לדוד ולכה דודי.

ד. אחר מזמור שיר וכו' וה' מלך גאות וכו', כן הוא מנהג צפת כדהביא זה הארץ חיים סתהון בסי' ע"ר, לאחר שהביא דברי השומ"א בקשר למנהג אר"י כתב דמנהג צפת אינו כן אלא לאחר ה' מלך גאות לבש וכו'. וכן הודפס בסידורים בהוצאת אור ודרך המייסדים כפי נוסחאות שהגרי"ע שליט"א הסכים להם. וכ"ה מנהג ארם צובה וכו' בספר דרך אר"ץ ערס עמוד נ', וכ"ה מנהג אשכנזים פרושים בארץ ישראל, וכפי עדות החיי אדם בכלל ל"ד י"ב, כן הוא מנהג כל ישראל. אך יש להסס בעדותו דהרי ידוע דמנהג אשכנז הישן הוא לאומרו אחר מעריב אחרי ברכה מעין ז'. ולא שמענו ששונה המנהג בחו"ל. ואולי בבתי כנסת הגדולים הישנים נהגו כמנהג הישן, ורק בבתי המדרש נהגו לאומרו אחר קבלת שבת לפני ערבית, והדבר צריך בירור. ה. אחר ברכת מעין ז' וקדיש שלם. כן הוא מנהג התושבים בפאס מרוקו וכנזכר בספר נוהג בחכמה בן נאים עמוד רל"ו. והוא כמנהג קהילות המוסתערבים שהובא בב"י סי' ע"ר. וכן הוא מנהג אשכנזים בחוץ לארץ.

מוריה, שנה תשע עשרה, גליון ג—ד (ריט—רכ), אלול תשנ"ג

ויש לתמוה על הרה"ג ר' יוסף בן נאים זצ"ל מחבר ספר נוהג בחכמה שכתב שם, שאינו יודע מקור מנהג זה של התושבים, איך נעלמו ממנו לפי שעה, דברי הב"י בסי' ע"ר הנ"ל שכתב דכן הוא מנהג המוסתערבים, והרי התושבים בפאס גם הם היו חלק מהמוסתערבים, ואף שאין נוסח תפילתם דומה כל כך לנוסח המוסתערבים והרומגשנים כנראה ששינו בהדרגה לנוסח קרוב לנוסח ספרד, אבל מקומו של כמה מדליקין השאירו כמו שהיה מקודם.

ועכשיו לאחר שהבאנו כל המנהגים בזה יש לברר איזה מנהג עדיף, ואף שאין לאף אחד לשנות ממנהג נוסחתו ובפרט בדבר זה שבעיקרו אינו אלא מנהג בעלמא, מ"מ נפק"מ למקום חדש שאין להם מנהג קדום בזה, איך ראוי להם לתפוס.

הנה המקורות הראשונים לאמירת פרק זה בלילי שבת, הם בסידור רע"ג, והרוקח ושבלי הלקט והתניא. מקצתם הזכירו המנהג לאומרו בין מנחה לערבית וכמ"ש הרד"א בדף ל"ג. אך לא הגבילו מקומו, באיזה מקום בדיוק לאומרו, מטעם הפשוט, שבזמנם עדיין לא נתקן סדר קבלת השבת. וסדר של ליל שבת התחיל בברכו.

והטור בסי' ע"ר כתב בסתמא ונוהגין לומר משנת כמה מדליקין, ולא ביאר מקומו. ובב"י שם כתב, וז"ל, נראה מדבריו שהיו נוהגין לאמרו אחר תפילת ערבית (מכיון שהטור סידר את זה לאחר שכתב דיני קידוש בבית הכנסת), וכן נוהגין אשכנזים והמוסתערב. ויותר נכון לאומרו קודם, כמנהג בני ספרד שע"י קריאת פרק זה יזכור הג' דברים שצריך לומר בתוך ביתו ויזהיר עליהם, אבל אחר תפילת ערבית מה תועלת יש לו שיזכור, הרי אין בידו לתקן מעתה, ע"כ. ודרך אגב, מ"ש הב"י דמנהג המוסתערבים לאמרו אחר ערבית כמו האשכנזים. הנה בחידושי הגהות שם אות א' כתב, לא נודע לנו מדינה בשם זה ואפשר שטעות בדפוס וצ"ל וקצת מערב, ע"כ. הנה לא ידע בעל חידושי ההגהות מי הם המוסתערבים ועל כן ניסה לשבש המלה. וכבר ביאר החכם בר בסידורו ע' 192 וז"ל, מוסתערבים, כן נקראו אחינו בני ארץ ישראל הנולדים מגזע הקדמונים אשר נשאו שם בארץ להיפך מבני ישראל שבאו שמה מאשכנז וארצות אחרות, ע"כ. בארץ ישראל היו להם קהילות גדולות בצפת ונוסח תפילתם היה שונה מנוסח ספרד, והיה נוסח קדום קרוב מעט לנוסח הרמב"ם, יהודים אלה שגרו באר"י לפני כוא הספרדים מהגירוש נקראו איפוא בשם מוסתערבים. וכן נקראו היהודים תושבי ארם צובא הקדמונים, היהודים במרוקו לפני כוא המגורשים נקראו בשם תושבים, והיהודים בבלקנים בשם רומאניוטים. עיין בספר נוהג בחכמה בן נאים ע' 34.

ובעקבות זה כתב מרן הב"י בשו"ע סי' ע"ר סע' א' נוהגים לומר פרק כמה מדליקין והספרדים אומרים אותו קודם תפילת ערבית והוא הנכון, ע"כ. וגם הוא לא קבע מקומו בדיוק כי גם בזמן הב"י לא נתפשט כנראה מנהג אמירת קבלת שבת. הגר"א בביאורו שם הסכים למנהג הספרדים וכתב, דהוא הנכון דלאחר כך מאי נפקא מינא.

מכל זה נראה ברור דלאחר שכן תוקן כבר סדר קבלת שבת, והוקבע שאם סיומו באמירת בואי כלה או עכ"פ באמירת מזמור שיר ליום השבת מקבלים את השבת, דומיא דאמירת ברכו לקדמונים, ואם כן לפי זה מקומו הנכון והמוסבר ביותר לאמירת כמה מדליקין הוא לפני אמירת סדר קבלת שבת, ולכן מוסבר מאד מנהג זה לאומרו קודם מזמור לדוד הבו, דלאמרו אח"כ אף לפני בואי כלה, למה להפסיק באמצע סדר קבלת שבת, וזה שלא תוקן לפני מנהג זה לאומרו קודם לכו נרננה הדבר פשוט, כי להיות שלפי דעת רבינו

מוריה, שנה תשע עשרה, גליון ג—ד (ריט—רכ), אלול תשנ"ג

האריז"ל בשער הכוונות, סדר קבלת שבת מתחיל ממזמור הבו, ואין בנוסחתו בכלל מזמורים קודמים, לכן אמירת מזמורים קודמים בקהילות הספרדים אם כולם ואם בחלקם לא התקבל כמנהג קבוע וכללי, ובחלקם בכלל לא אומרים אותם. ועיקר קבלת שבת מתחיל ממזמור הבו, ולכן הוקבע מקום אמירת במה מדליקין, לפי מנהג זה, לפני מזמור הבו. נמצא לפי זה דמנהג זה הוא הכי מוסבר ומתקבל מכל שאר מנהגים שיובאו לקמן. ואף שלא מצאנו זכרו בשום ספר. וגם בבן איש חי לא ראיתי שידבר מזה, מכל מקום כנראה שהונהג כן עפ"י הבן איש חי והודפס כן בסידורים ההולכים לפי מנהג בבל. המנהג השני, לומר בין מזמור לדוד ובין לכה דודי, שהוא כנראה המנהג הישן של הספרדים, וכפי עדות השומר אמת הוא גם מנהג ארץ ישראל, גם כן ניתן עדיין להסביר דעדיין אפשר עוד אז לתקן את הנרות והשמנים, וכמובן אם הוא עדיין לפני השקיעה, דאף שסדר קבלת שבת מתחיל איפוא באמירת מזמור הבו, מ"מ קבלת השבת אינה אלא באמירת בואי כלה, אם כן יש עדיין תועלת אף באמירת במה מדליקין בין מזמור הבו ללכה דודי. אמנם מנהג זה הוא בדרגה ב' לגבי מנהג א', כי יש כאן ריעותא אחת, והוא ההפסק בתוך סדר קבלת שבת, שלפי האריז"ל בשער הכוונות ממזמור הבו והלאה הוא השתלשלות וקשר אחד בתיקון העולמות, שאין לבמה מדליקין מקום ביניהם, ואף שגם אמירת לכה דודי וכו' אינה עפ"י האריז"ל, אין הכי נמי דבאמת חסידי בית אל גם לא אומרים לכה דודי כלל, ואף לכל ישראל שאומרים כן, הרי מכיון שתכנו הוא גם אודות כניסת השבת אם כי לא כולו אבל הפזמון החוזר של לכה דודי וכו' נותן לכל פיוט זה תוכן שבת, מ"מ אין זה נחשב להפסק. ועיין בנידון זה בכף החיים סי' ע"ד ס"ק ג' וד'. המנהג השלישי לומר בין בואי כלה למזמור שיר, והרביעי לאחר מזמור שיר ליום השבת אינם מוסברים כלל, דהרי בבואי כלה מקבלים כבר שבת, ואם כן שוב מאי נפק"מ, ועכ"פ אם נידון לעדיפות בין השלישי לרביעי, עדיף הרביעי על השלישי מטעם שברביעי אין שאלה של הפסק בתוך סדר קבלת שבת וכנ"ל, מה שאין כן בשלישי. לא נשאר בידינו אלא להסביר את המנהג השלישי והרביעי בשני טעמים שראיתי מובאים בשם הראשונים, אחד בספר כתר שם טוב גאגין ואחד בספר נוהג בחכמה. טעמים אלו יוכלו להסביר למה הושם מקום פרק זה לאחר קבלת שבת, היות ולטעמים הנ"ל אין מנהג אמירתו בכדי לעורר על מה שעוד ניתן לתיקון אלא טעמים אחרים כדלקמן, אבל עדיין יהיה קשה, דאם כן למה למנהג השלישי הושם מקומו בין לכה דודי למזמור שיר, באמצע סדר קבלת שבת. וז"ל כתר שם טוב גאגין ח"א עמוד קע"ט, וראיתי לחד מן קמאי מרבתינו הראשונים שבספר ר' יהודה בן ברזילי הברצלוני בספר העתים (ברלין תרס"ב) דקע"ז הערה כ"ז שנתן בזה טעם נכון, וז"ל, הנהיגו הפרק הזה לאומרו בכל ערב ש"ק לפי שרבו הצדוקין תלמידי ענן שר"י שחלקו על הדלקת נר בליל שבת והחמירו על ההמון להיות מבני אדם יושבי חשך וצלמות, ולזה קבעו לשנותה בציבור בליל שבת פ' במה מדליקין להוציא מלב האנשים נטיות דעת מינות, ולדעת כי חיוב הדלקת נר שבת חובת מצוה היא משנות דורות עולמים ומעולם לא נסתפקו אי מדליקין נר בשבת אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין, כמ"ש הראב"ד בסדר הקבלה, עיי"ש. ע"כ. אחר כתבי זה, ראיתי דאין אלה דברי העתים, אלא דברי המוציא לאור והכותב הגהותיו למטה בשם עתים לבינה הרה"ג ר' יעקב שור מקיטוב ז"ל, אבל ראויין הדברים להישמע.

ובספר נוהג בחכמה עמוד רל"ו כתב משם שו"ת ים הגדול שראה בספר התמיד, כ"י לרבינו ראובן בן חיים, רבו של הרב המאירי, שכתב הטעם לאומרה אחר התפלה, וז"ל, אחר שהדליקו והתפללו אנו דורשין בענין ההדלקה, אמנם הוא תועלת ואזהרה לשבת האחרת אם לא הדליקו כראוי, או רוצים להזכירו מיד כדי שיזהר בה לשבת האחרת, והוא תקנה גם כן ליחיד המתאחר לבוא לביהכנ"ס, ע"כ. והנה אף שהוא כתב טעמו זה להסבר המנהג שאומרים אחר תפלת ערבית, מ"מ טעמו הראשון יהיה בר תוקף גם למנהגים שאומרים אותו אחר לכה דודי או לאחר מזמור שיר ליום השבת.

נשאר לברר, מנהגנו אנו אשכנזים פרושים באר"י שאומרים אותו לאחר מזמור ליום השבת וה' מלך. הנה מנהג אשכנזי הכללי הוא לאומרו אחר ברכת מעין ז' אחר ערבית, וכן הוא בכל סידורי אשכנזי דחו"ל, ומה שכותב החי"א בכלל ל"ד סע' י"ב דמנהג כל ישראל לאומרו לאחר קבלת שבת, דבריו הם פלא, דהדבר ידוע ומפורסם שמקומו הוא לאחר ערבית. ואפשר דבזמנו היה המנהג שבבתי הכנסת הגדולים אמרו אחר ערבית ורק בבתי המדרש הוקבע מקומו לאחר קבלת שבת, כי בבתי הכנסת הישנים נהגו תמיד כמנהג הישן. דוגמא לדבר, ברוב ערי פולין וגליציה ששם שינו לפני כמאתיים שנה את נוסח התפלה מאשכנזי לספרד, נשארו בתי כנסת הישנים בנוסח אשכנזים, ורק בבתי המדרש שונה הנוסח, עובדא שבעירו של המגיד הגדול ממעזעריץ דוואהלין התפללו בבית הכנסת הגדול בנוסח אשכנזי עד יום האחרון של החורבן ורק בבתי המדרש התפללו נוסח ספרד. אבל לגבי במה מדליקין זוהי רק השערה. וכבר כתבתי לעיל מזה.

האשכנזים פרושים באר"י קבעו מקומו לאחר קבלת שבת כנראה בעיקר על סמך ביאור הגר"א שהסכים לשיטה זאת.

לכן הדבר תמוה מאד וניצבת השאלה, דמכיון שכל טעם השינוי הוא מחמת דברי הגר"א, דאח"כ מה נפק"מ, אם כן מה הועילו בשינויים דהרי גם לאחר השינוי קיימת הקושיא דמאי נפק"מ אחר שכבר קיבלו שבת, והיו יכולים להשאירו במקומו הראשון אחר ערבית. ואם כבר שינו למה לא שינו למקום שטעם השינוי היה תקף והוא כמנהג הראשון לעיל לפני מזמור לדוד הבו, ונשאר הדבר בתימה.

ולסיום: יש להשאיר כל עדה על מנהגה הקדום, ורק אם יבואו לשאול ממקום חדש איך להנהיג יש להורותם כמנהג הראשון, לומר לפני מזמור הבו. וכמו כן לרידן האשכנזים, מי שנוהג לקבל שבת עם כל הסדר, בביתו, ולא בציבור מכיון שהציבור מאחרים אמירתו לאחר השקיעה, והוא רוצה לומר קבלת שבת לפני השקיעה וכעיקר התקנה, יקדים לומר במה מדליקין לפני מזמור הבו.

ובסיום דסיום, יש לתמוה על מנהג נוסח ספרד של החסידים על מה ולמה נזרק לגמרי החוצה כל הבמה מדליקין נגד מנהג כל העדות אשכנזים ספרדים ותימנים שאומרים אותו בכל מקום כפי מנהג אמירתו כנ"ל, ועיין ערוה"ש סי' ע"ר סע' ב' ורס"ז ב' שביאר במקצת טעם השמטתו לגמרי אצל קהילות החסידים.

ולגבי מקום אמירת במה מדליקין כתב ג"כ בפשיטות כמו החי"א שאומרים אחר מזמור שלה"ש.

ט' תמוז תשנ"ג תענית דבעלי הנפש עיין סי' תקמ"ט מג"א ס"ק ב' ובאה"ט ס"ק ג'.

מוריה, שנה תשע עשרה, גליון ג—ד (ריט—רכ), אלול תשנ"ג